УДК 394(4+477)“1991/…”

А. В. Шауренко

ІСТОРІЯ ПОВСЯКДЕННОСТІ: ВІД ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ ДО ВІТЧИЗНЯНИХ ПРАКТИК

У статті здійснено огляд розвитку історії повсякденності в Україні крізь призму європейського досвіду. Акцентується увага на «Oral history» – напряму в методології історичних досліджень, що допомагає розкрити особливості буденного життя населення. Проаналізовано роботусучасних дослідників та виявлено характерні особливості висвітлення їхпоглядів, щодо історії повсякденності. У висновках представлено загальну тенденцію історії повсякденності та її вплив на сучасність.

Ключові слова: *історія, історія повсякденності, усна історія, школа «Анналів», людина, історіографія*

Інтеграційні процеси у нашому суспільстві набувають широкого розвитку у сфері гуманітарних наук. Перебудова вітчизняної історичної науки, що відбувалася в останні вісімнадцять років, була спрямованою на очищення від ідеологічних нашарувань радянської історіографії, пошуку історичної правди, ліквідації «білих плям» тощо. Характерним для вітчизняної історичної думки у цей період стало звернення до теми соціальної історії. Одним із пріоритетних напрямів історичних досліджень у цьому контексті є вивчення повсякденного життя населення у різні історичні періоди.

Натомість, якщо провести паралелі з розвитком історичної науки за кордоном, очевидним стає недостатній рівень участі вітчизняних науковців у цьому процесі. Разом з тим, у наукових колах, усе частіше обговорюється перспективність культурологічного підходу вивчення історії, за якого нарівні з політичними аспектами важливого історичного значення набувають

соціальні умови, особливості побуту людей кожної епохи, їхнє духовне життя, система соціальних, інтелектуальних, естетичних, етичних та моральних цінностей. Всі ці дискусії і зумовили актуальність даної публікації.

Свідченням активного зацікавлення антропологічно зорієнтованим історіописанням є ряд досліджень: О. Вільшанської [1], В. Вовка [2], М. Герасимової [3], О. Ісайкіної [4], О. Лукашевича [5], Т. Нагайка [6], О. Прохоренко [7], О. Тевікової [8].

Сьогодні історію повсякденності ототожнюють з таким поняттям як історична антропологія. Вона об'єднала такі напрями як: мікроісторія, локальна історія, історія «знизу», історія ментальностей, нова культурна історія, міська історія, історія сім'ї, ґендерна історія тощо. Спільним для цих напрямків є вивчення життєвого досвіду звичайної людини в історичному просторі.

Дослідження повсякденного життя населення, його побуту і дозвілля потребують відповідного методологічного підходу. Тому, виробляючи власні методики дослідження, варто орієнтуватися на досвідзахідних істориків. Важливою у вивченні історії повсякденності є діяльність представників відомої на заході історіографічної школи «Анналів» М. Блока, Ф. Броделя, Ж. Ле Гоффа, Л. Февра, адже саме вони відстоювали людинознавчу концепцію історії у якій основне місце відводилося пересічній людині.

Сам термін «повсякденність» був уведений у науковий обіг Ф. Броделем у праці «Матеріальна цивілізація і капіталізм» [9]. Філософську основу для історії повсякденності склали праці П. Бергера, Г. Гарфінкеля, Е. Гуссерля, Н. Еліаса, Т. Лукмана, Г. Ріккерта, А. Сікуреля,А. Шютца [10, с. 10–11].

Крім школи «Аналів», історія повсякденності стає важливою ділянкою досліджень у німецькій, італійській, американській історіографії. Наприклад, на початку 1980-х рр. у ФРН під керівництвом професора Нітхамера був здійснений унікальний проект із вивчення повсякденного життя німців

Рурської області у 1930-ті – 1960-ті рр., а через деякий час аналогічне дослідження було проведено у Східній Німеччині. Західні історики, поширили власні методики і на вивчення радянської повсякденності. Так, у 2001 р. у серії «Радянська історія в західній історіографії» вийшли дві монографії Шейли Фіцпатрік, які були присвячені соціальній історії міста і села радянської Росії Сталінської доби. На думку Шейли Фіцпатрік, мають рацію ті історики, які вважають предметом історії повсякденності «сферу приватного життя», питання сім'ї, домашнього побуту, виховання дітей, дозвілля, дружніх зв'язків і кола спілкування. Не помиляються й ті, хто вважає, що до кола проблем повсякденної історії має належати «життя трудове», «моделі поведінки і відносин, які виникають під час трудової діяльності». Сама ж Ш. Фіцпатрік більше схильна до розуміння історії повсякденності як «щоденної практики», тобто форм поведінки і стратегії виживання та просування, якими люди користуються у специфічних соціально-економічних умовах. Крім цього, вона зауважує, що можна визначити «повсякденність як щоденну взаємодію, що тією чи іншою мірою включає участь держави» [11].

Інституалізація історії повсякдення завершилася на початку 90-х рр. XX ст. у тій же Німеччині. Так, у 1993 р. було започатковане спеціалізоване періодичне видання під назвою «Історична антропологія. Суспільство. Культура. Повсякденність», що ставило на меті вивчення історії крізь призму життя простих людей. Такий підхід отримав назву «історія ментальностей», або ж «етнологічна соціальна історія».

Одночасно з історією повсякденності стала розвиватися і так звана «усна історія» («Oral history») – це напрям у методології історичних досліджень, що передбачає трактування історичних подій, спираючись на джерела, що були зібрані шляхом інтерв'ю, анкетування, опитування сучасників подій та інших людей, які володіють інформацією про необхідні для вивчення історичні факти. Такий підхід зумовлює перетворення усної інформації на джерела з вивчення тієї чи іншої проблематики.

Слід відзначити, що у вітчизняному джерелознавстві у зв'язку з цим є певні традиції залучення усних джерел до вивчення, особливо таких етапів історії у поєднанні з іншими джерелами – археологічними, лінгвістичними тощо. З часів Никона Великого, Нестора та Сильвестра і до радянського періоду включно, історики використовували у своїх дослідженнях усну народну творчість, перекази, легенди тощо. Нерідко вони ставали їх активними збирачами.

Таким чином, можна стверджувати, що в Україні існують власні традиції використання усних джерел для вивчення тих чи інших питань вітчизняної історії.Саме в усних джерелах можна знайти відомості, що спроможні розкрити маловідомі або замовчувані сторінки історії певного народу.

Проте, наприклад, стереотип неповноцінного ставлення до джерел усного характеру, що склався у радянському джерелознавстві, тривалий час, не дозволяв говорити про повноцінне їх використання у наукових дослідженнях. Усним джерелам, якщо вони і використовувалися у наукових працях, відводилася роль другорядних, допоміжних, які ніколи не лягали в основу досліджень.

На початку 90-х рр. XX ст. українська історична наука скористалася надбаннями західної історичної думки. Радянський дослідник Д. П. Урсу зазначав, що усні джерела не є другорядними, а вимагають до себе серйозного наукового ставлення як і решта документального підґрунтя історичного дослідження [12].

Особливим багатством спостережень і конкретних висновків з історії повсякдення позначена робота осередків із виявлення та застосування джерел усного походження. З 1992 р. одним із перших почав використовувати методику усної історії Інститут історії церкви при Українському католицькому університеті (Львів). У жовтні того ж року створено Інститут історичних досліджень з метою поглиблення наукових досліджень у галузі історичної науки, серед яких методика усної історії.

З 2003 року у Переяслав-Хмельницькому державному педагогічному університеті ім. Г. Сковороди група молодих науковців, застосовуючи метод усної історії, провела опитування сільських жителів свого району на предмет дослідження побутових умов життя в 1920–1940-х рр. У 2005 р. при кафедрі історії та культури України Державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» створено Навчально-науковий центр усної історії, який став логічним продовженням наукової діяльності дослідників, які зосередили свою увагу на розробці соціальної тематики вітчизняної історії, повсякденного життя громадян України. Центр організував ряд заходів, присвячених усній історії: науково-методичний семінар «Метод усної історії: теорія та практика застосування» (11 травня 2006 р.), Міжнародний науково-методичний семінар «Усна історія: теорія і практика – 2009» (15–16 травня 2009 р.), Всеукраїнська наукова конференція «Історія повсякденності: теорія та практика» (14–15 травня 2010 р.), Міжнародна наукова конференція «Комунікативні горизонти усної історії» тощо.

У 2006 р. під час роботи міждисциплінарної наукової конференції «Усна історія в сучасних соціально-гуманітарних студіях: теорія та практика досліджень» (27–28 жовтня 2006 р., Харків) учасники ініціювали створення Української асоціації усної історії, яка орієнтується на об'єднання інтелектуального потенціалу вітчизняних представників усіх дисциплін, які у своїй практиці застосовують метод усної історії або по-різному працюють з отриманими методом інтерв'ю джерелами.

Не зважаючи на значну кількість проблем, що існують у нашій історичній науці з названих питань, можемо говорити про те, що сьогодні ведеться значна робота у напрямку залучення усних джерел, розробляються нові напрямки дослідження соціального життя. Важливим кроком у розвитку вітчизняної історичної науки було створення у 1993 р. «Центру дослідження усної історії та культури» у м. Києві, який очолив Вільям Нолл. Робота центру була акцентована на зборі усних свідчень серед літніх селян, які мали

допомогти у вивченні життя людей у період колективізації, зрозуміти їх проблеми, дослідити моральний стан.

Особливо великого значення усні свідчення набувають при вивченні побуту та дозвілля. Дана тема розробляється сьогодні аспірантами кафедри Історії та культури України Переяслав-Хмельницького ДПУ імені Григорія Сковороди, які звертаються до «живих архівів», під час проведення польових досліджень. Саме так збирається, як власне матеріал для наукових розвідок, так і виробляється методологія його опрацювання.

Сьогодні «усна історія», як повноцінне джерело, включається до програм досліджень інститутів НАН України. Зокрема, збір усних свідчень, на основі яких планується провести історико-соціальний моніторинг з приводу основних подій XX ст., включено до науково-методологічного проекту Інституту історії України «Наддніпрянщина – Галичина – Донбас – духовна вісь України». Основним напрямком даного проекту є формування національної самосвідомості та переконань в українському соціумі. Йдеться не лише про ґрунтовну історичну освіту, а й про вироблення державного мислення, патріотизму, вироблення певних стереотипів поведінки підростаючого покоління.

Віховою подією у вітчизняній історіографії стало започаткування 2010 р. в Інституті історії НАН України серії колективних монографічних видань «З історії повсякденного життя в Україні». Окрім того, дослідження з щоденної історії публікуються в ряді періодичних видань, зокрема «Соціум. Альманах соціальної історії», «Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика» та ін.

Серед дослідників, проекти яких розкривають особливості буденного життя, виокремимо наступних: Ю. Волошина, Г. Грінченко, Л. Лебдушка, Л. Малеса, Т. Нагайко, Т. Пастушенко, В. Середата ін. Синтезуючи доробки іноземних колег, вони роблять узагальнення і пропонують широкий спектр способів правильного використання методу збору усних свідчень на практиці. Завдяки їх праці, ми не лише доповнюємо багатогранне життя

пересічних жителів нашої країни, а й робимо морально-психологічний зріз тогочасного суспільства, його соціально-естетичних принципів.

Для історії повсякденності характерною ознакою є також її міждисциплінарний зв'язок з такими науками, як соціологія, психологія, культурологія, етнологія тощо. Такий підхід до аналізу значно розширив проблематику історичних досліджень, надав їй багатовекторності, утвердив комплексний, узагальнюючий характер досліджень. В історичній науці сформувалися принципово нові методологічні підходи та принципи вивчення історичного минулого, зокрема людиноцентризм, психологізація історії та інші. Окрім того, окреслилося нове коло питань пов'язаних із макро- та мікроісторією. Усе це слід вважати наслідком дії прогресивної думки істориків різних поколінь і шкіл.

Зростання впливу західної науки зорієнтувало погляди науковців на історію, в основі якої лежить не політика та війни, а людина. Дослідник О. А. Удод однією з основних проблем сучасної української історичної науки називає її перебування в полоні стереотипів марксистської історіографії, що як пріоритетні явища досліджувала політичну історію, соціально-економічні фактори, історію воєн та дипломатії, популяризувала історію партій. Тому орієнтуючись на досвід вітчизняних і західних істориків, погоджуємося з думкою науковців, які вважають предметом історії повсякденності «сферу приватного життя», питання сім'ї, домашнього побуту, дозвілля тощо [13].

Історія повсякденності є предметом досліджень О. Коляструк, яка переконує, що сьогодні не існує чіткого визначення повсякденності. Дослідниця стверджує, що простір буденного життя охоплює різні території людського існування: від унормовано-виробничого до побутово-приватного. У своїх працях вона намагається розкрити предмет та джерельну базу історії сьогодення. Як стверджує науковець, без вивчення механізмів буття людини неможливе адекватне розуміння не тільки її приватної сфери, а й її суспільного життя загалом [10].

Не менш вагомим внеском є наукова діяльність Я. В. Верменич. Її роботи присвячені теоретико-методологічному обґрунтуванню завдань і функцій історичної регіоналістики. У традиціях генетико-еволюційного підходу авторка на українському матеріалі аналізує витоки знання про регіони, простежує діяльність регіональних наукових шкіл і центрів, осмислює доробок історичних і суміжних наук у виробленні схем і критеріїв районування [14].

Отже, історія повсякденності, це ще молодий напрям в українській історії, що стрімко рухається в XXI століття. Беручи приклад у дослідників європейських країн вітчизняна наука орієнтує свої погляди на історію, в основі якої лежить людина. Вивчаючи механізми буденного життя українського населення, дослідники проникають у сутність історичних процесів і явищ, з'ясовують характер подій та пізнають відомості, що спроможні розкрити маловідомі або замовчувані сторінки історії

Джерела та література

1. Вільшанська О. Л. Повсякденне життя міст України наприкінці XIX – на початку XX ст.: європейські впливи та українські національні особливості : автореф. дис… канд. іст. наук : 07.00.01 / О. Л. Вільшанська. – К., 2011. – 18 с.
2. Вовк В. М. Побут та дозвілля міського населення України в 50-80-х роках XX століття : автореф. дис… канд. іст. наук : 07.00.01 / В. М. Вовк. – К., 2007. – 23 с.
3. Герасимова М. С. Повсякденне життя населення Донбасу в 1945–1953 рр. : автореф. дис… канд. іст. наук : 07.00.01 / М. С. Герасимова. – Донецьк, 2007. – 16 с.
4. Ісайкіна О. Д. Побут і дозвілля міського населення України в повоєнний період (1945–1955 рр.) : автореф. дис… канд. іст. наук : 07.00.01 / О. Д Ісайкіна. – К., 2006. – 23 с.

5. Лукашевич О. М. Побут та дозвілля сільського населення України (1920– 1930 рр.) : автореф. дис… канд. іст. наук : 07.00.01 / О. М. Лукашевич. – К., 2006. – 17 с.
6. Нагайко Т. Ю. Повсякденне життя сільського населення у 1941-1945 рр. (на матеріалах центральних областей України) : автореф. дис… канд. іст. наук : 07.00.01 / Т. Ю. Нагайко. – К., 2009. – 23 с.
7. Прохоренко О. А. Повсякденне життя науково-педагогічної інтелігенції України в другій половині 40-х – першій половині 50-х рр. XX ст. : автореф. дис… канд. іст. наук : 07.00.01 / О.А. Прохоренко. – К., 2008. – 20 с.
8. Тєвікова О. В. Повсякденне життя громадян УРСР: соціальні та культурні аспекти (1953-1964 роки) : автореф. дис… канд. іст. наук : 07.00.01 / О. В. Тєвікова. – К., 2010. – 23 с.
9. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм. XV–XVIII ст. / Ф. Бродель. – К.: Основи,1995. – Т. 1. Структури повсякденності : можливе і неможливе. – 543 с.
10. Коляструк О. А. Історія повсякденності як об’єкт історичного дослідження: історіографічний і методологічний аспекти / О. А. Коляструк. – Х. : Курсор, 2008. – 122 с.
11. Фицпатрик Ш. Сталинскиє крестьяне. Социальная история Советской Росии в 30-е годы: деревня. – М.: РОССПЭН, 2001. – 421 с.
12. Урсу Д. П. Методологические проблемы устной истории // Источниковедение отечественной истории. – М.: Наука, 1989. – С. 21–34.
13. Удод О. А. Історія повсякденності: питання методології, історіографії та джерелознавства / О. А. Удод // Актуальні проблеми вітчизняної історії XX ст. : зб. наукових праць, присв. пам’яті акад. НАН України Юрія Юрійовича Кондуфора: в 2 т. – К. : Інститут історії України НАН України, 2004. – Т. 2. – С. 298–313.

14. Верменич Я. В. Локальна історія як науковий напрям: традиції й інновації / Наук. ред. В. А. Смолій. НАН України. Інститут історії України, Сектор теоретико-методологічних проблем історичної регіоналістики. – К. : Інститут історії України, 2012. – 284 с.

Shaurenko A. V. The history of everyday life: from European experience to the domestic practices

The review of the development history of everyday life in Ukraine through the prism of European experience was made in the article.

Attention is focused on «Oral history» – the way in methodology of historical researches, that helps to expose the features of everyday life of population. It was analyzed the work of contemporary researchers and was found the characteristics of coverage of their views on the history of everyday life. It has been presented the general trend of the history of everyday life and its impact on the present in the conclusions.

Keywords: history, everyday history, oral history, the school «Annals» person, historiography

Шауренко А. В. История повседневности: от европейского опыта к отечественной практике

В статье сделан обзор развития истории повседневности в Украине сквозь спектр европейского опыта. Акцентируется внимание на «Oral history» – направлении в методологии исторических исследований, которое помогает раскрыть особенности повседневной жизни населения. Проанализирована робота современных исследователей и обнаружены характерные черты их взглядов на истории повседневности. В выводах представлены общие тенденции истории повседневности и ее влияние на современность.

Ключевые слова: *история, история повседневности, устная история, школа «Анналов», человек, историография.*